

Хомерікі О. А.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ: НАВ'ЯЗАНА ПОТРЕБА ЧИ ПРИРОДНА НЕОБХІДНІСТЬ

У статті висвітлено досягнення та проблеми вітчизняної системи вищої освіти. Увагу акцентовано на важливості її модернізації на основі вітчизняних освітніх традицій та з урахуванням передових європейських освітніх напрацювань, які повинні бути критично оцінені з позиції відповідності національним інтересам. Актуалізовано питання про стратегію розвитку вітчизняної системи освіти, наголошено на необхідності концептуалізації її вихідних положень у контексті фільтрації глобалізаційного тиску і з урахуванням пріоритетів суспільства знань.

Ключові слова: модернізація вітчизняної системи вищої освіти, стратегія освіти, Болонський процес, глобальні виклики.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття – час фантастично швидкої і надзвичайно глибокої трансформації всієї світової, регіональних та національних систем вищої освіти. Прагнення до розвитку, набуття безперервного характеру, входження в глобальний світовий простір, подолання всіх деформацій, нав'язаних попереднім історичним періодом, повинні стати домінантами українських освітніх реформ. Важливо розуміти, що правильні ідеї, закладені у базові освітні документи та програми, навіть чималі зусилля для їх реалізації самі по собі ще не здатні забезпечити успіх: ідеї ці майже завжди зазнають деформацій, а часто і спотворень на шляху переходу в площину практичної дії. Промовистим є досвід “оновлення” вітчизняної освіти та спроби її реформування: культурний і, насамперед, інтелектуальний капітал українського суспільства не зростає, непослідовність, надмірна централізація управління вищою освітою, постійні обмеження академічної свободи і автономії університетів не дають реалізуватися тому потенціалу, яким багата українська вища школа.

Крім того, перед сучасною вітчизняною вищою освітою постає чимало викликів. Адже нині освіта не є обмежена ані в просторі, ані в часі, її розмаїття й всезагальність не припускають жодної обмеженості. Університет – це принципово міжнародна громада, це місце взаємодії, де збираються студенти з усіх кутків світу, зацікавлені в різноманітних ділянках знань. Цю принципову просторову уручомленість та універсальність освіти відображає термін у сфері освітньої політики – міжнародна академічна мобільність, що формує зрілих людей, які здатні орієнтуватися у цьому світі, здатні відкривати нові горизонти,

творити власний світ, а не відтворювати раз і назавжди заучені алгоритми. Поява дистанційної, безперервної освіти відкриває нові можливості, а стратегія впровадження інклюзивної освіти (освіти для людей з особливими потребами) – нові зобов'язання перед суспільством.

У соціології можна виокремити кілька напрямків дослідження проблем вищої освіти. Наприклад, А. М. Осипов вважає, що в зарубіжній науці чітко домінують такі напрями: моралістський підхід (Лестер Ф. Уорд, Джон Дьюї, Джордж Е. Пейн), функціоналізм (Т. Парсонс, Р. Мергтон, Р. Дрібін), теорія конфлікту (Г. Зіммель, Т. Веблен, К. Маннгейм) та інституціональний підхід [7, 23]. Сучасна ж дослідниця В. Чепак основні підходи до освіти в соціології зводить до чотирьох: системний, інституціональний, соціокультурний, діяльнісний, пропонуючи і свій власний – комплексний [8, 56].

Мета статті – здійснити аналіз стану вітчизняної системи вищої освіти та окреслити шляхи її модернізації відповідно до сучасних вимог.

Характеризуючи світовий досвід розвитку вищої освіти, слід підкреслити, що протягом ХХ століття системи вищої освіти переважної більшості країн світу істотно еволюціонували. Збільшилися їх обсяги, зросла кількість вищих навчальних закладів, викладачів і студентів, розширилося і якісно змінилося коло пропонованих спеціальностей, в цілому стала більш значущою місія вищої школи.

Українські ж університети які ще і сьогодні нажаль не мають стійкої репутації, не можуть конкурувати на рівних із західними, часто стають ареною політичних дискусій, а не зваженого інтелігентного дискурсу. Їх культурний, а головне, інтелектуальний капітал не поповнюється, а марно витрачається насамперед через надмірну централізацію управління вищою освітою, відсутність законодавчої підтримки й морального визнання свободи у дослідженні, недостатнім рівнем фінансування освіти в цілому та новітніх наукових досліджень. За таких умов університет, замість того, щоб стати чинником прискорення модернізації вищої освіти й генератором розвитку країни, може стати обтяжливим фактором для вітчизняної науки.

Однією із негативних тенденцій, які свідчать про незадовільний стан української освіти, є її невідповідність європейським і світовим ринкам праці.

У пострадянській Україні держава відмовилась від централізованого планування розвитку господарства та забезпечення випускників вищих навчальних закладів робочими місцями. Сьогодні

випускники складають суттєву частину безробітних. У суспільстві виникла ситуація дезорієнтації, тому що звичний зв'язок між рівнем освіти, можливістю отримати роботу та оплатою праці розірвано. Масова мода на отримання престижних професій юриста, менеджера, економіста призводить до зниження якості підготовки та відсутності робочих місць. До того ж легальні європейські ринки праці у більшості своїй недосяжні для українців. Отримати роботу за кордоном важко як через формальні причини (невизнання дипломів), так і через те, що отримані в українських ВНЗ знання та навички не відповідають вимогам відкритого суспільства і конкурентної економіки.

Тому в нинішньому глобалізованому світі особливої ваги та соціального звучання набуває питання рівного та справедливого доступу до якісної освіти, про що свідчать основні акценти в міжнародних документах з питань розвитку освіти останніх років. Вироблення системи рівного доступу до освіти й оцінювання її якості сприятиме реалізації сучасних та перспективних цілей трансформації суспільства в Україні, стане ферментом активізації реформування вищої освіти. Передумовою рівного доступу є фізична та фінансова доступність навчання та перебування студентів у вишах, а його головною складовою є універсально об'єктивне визначення відповідності абітурієнта рівню та вимогам програми в обраному ним виші. Рівний доступ можливий за виконання двох умов: усвідомлений вибір абітурієнтом ВНЗ, напряму освіти на підставі самоосмислення своїх інтересів, мотивації, самооцінки знань та здібностей; усунення кланово-корпоративних традицій в освіті, її “дерадянізація”. Хоча ті позитивні моменти, які були в радянській освіті варто було б гідно оцінити.

Україна успадкувала від Радянського Союзу добре відому у світі систему освіти, яка забезпечувала високий рівень масової грамотності та якісну підготовку з технічних і природничих дисциплін. Досі наші фахівці їдуть працювати в інші країни, проте в Україні їхні знання не знаходять застосування. Тому освітня політика має передбачати не тільки збереження наявного освітнього потенціалу, але й його перетворення на чинник розвитку суспільства. Для цього потрібно провести критичний аналіз нинішнього стану системи освіти з урахуванням світових тенденцій та виходу української освіти на світові ринки освітніх послуг. Інтеграція у європейську спільноту є одним із стратегічних пріоритетів України, проте послідовної державної політики в цій сфері ще не вироблено. Зокрема, зміни в системі освіти (яка є базою реальних довгострокових зрушень в економіці) не спрямовано на підтримку інтеграційних процесів.

На нашу думку, таку ситуацію зумовили уявлення про освіту, що склалися за радянських часів: освіту розглядали як монополію держави і як засіб для забезпечення потреби тоталітарного режиму в працівниках. За радянських часів освіта підтримувала ідеологію протистояння із Заходом, тому її система управління, організаційні засади і зміст не дозволяли навіть думати про світову чи європейську інтеграцію. Україна успадкувала цю тоталітарну за характером освіту, що склалася як замкнута система.

Разом з тим радянська система освіти мала потужну інфраструктуру й функціонувала досить ефективно, забезпечуючи високий рівень знань у галузі точних наук і відданість комуністичним ідеям серед більшої частини населення радянських республік. Але така система могла існувати тільки в тоталітарному режимі, для підтримки якого її, власне, й було створено.

Одна з характерних рис такої системи освіти – авторитарність в ухваленні урядових рішень: “згори” спускали “суспільне замовлення”, ідеологічні доктрини унеможлилювали комунікацію у виробленні освітньої політики, оскільки держава забороняла незалежну громадську думку і публічну опозицію. Такий підхід, природний для тоталітарного режиму, стає суттєвою перешкодою під час переходу до демократичного суспільства.

Після проголошення в Україні незалежності система освіти, що не зазнала кардинальних змін, дедалі більше перешкоджала становленню відкритого суспільства. Склалася парадоксальна ситуація: держава вже не несе відповідальності за забезпечення випускників робочими місцями, але й досі контролює зміст і організацію освіти. За умов глобалізації та інформаційної революції, коли в економіці поступово формуються конкурентні відносини, система освіти, створена для виконання специфічних завдань радянського режиму, не виконувала своєї суспільної функції.

До сьогоденного моменту система вищої освіти України пройшла досить складний і суперечливий шлях розвитку, деталі якого були детерміновані поєднанням політичних впливів вищих структур і тиском знизу – ініціативою колективів і керівників вищих навчальних закладів. Досягнуті успіхи: кількість студентів збільшилася більше, ніж удвічі; виник і зміцнився чималий сектор недержавних закладів; розпочалася підготовка кадрів за багатьма новими спеціальностями; зміцнилася й урізноманітнілася аспірантура та ін. Ці досягнення не означають перехід вищої освіти у стан стагнації і задоволення. Навпаки, саме зараз відбувається чергове модернізаційне прискорення, однією з причин якого, на наш погляд, став Болонський процес.

Європейська орієнтація в освіті та вихованні належить до кардинальних інновацій у рамках вищої школи. Інформаційна та культурна відкритість українського суспільства, здійснення демократичних перетворень, зміна зовнішньополітичного курсу сприяли усвідомленню необхідності освоєння європейського педагогічного простору. Це радикально змінило соціальну екологію вищої освіти. Використовуючи відому модель американського соціолога та психолога У. Бронфенбренера [7, 13], можна сказати, що європейський вибір вніс зміни в мікро-, мезо- та макросистему соціалізації підростаючого покоління, а європейська ідея як комплекс соціокультурних смислів окреслила завдання і мету виховання.

Освоєння європейської ідеї є тривалим інноваційним процесом, який, мабуть, охопить кілька поколінь студентської молоді. Кожне наступне буде нести на собі більш помітний відбиток європейської соціалізації. Говорячи про європейську соціалізацію та її значення для трансформації української системи вищої освіти, слід назвати такий фактор, як посилення мобільності молоді, особливо студентської, на європейському континенті. Подолання ксенофобії, набуття умінь і навичок досягнення консенсусу в міжкультурних і етологічних конфліктах все більше починає визначати українську молодь початку XXI ст. Підвищений інтерес до іноземних мов як засобу розширення діапазону наукового та міжкультурного спілкування, розширення контактів, встановлення нових інформаційних каналів свідчить про готовність прийняття українською молоддю більш глибоких смислів європейської ідеї, наприклад ідеї університету і пов'язаними з нею виховними інноваціями. Разом з тим варто критично переосмислювати і об'єктивно оцінювати вестернізацію нашої культури як процес культурної колонізації, який не тільки загрожує втратою культурної унікальності, а і привносить негативні тенденції секуляризації і профанації автентичних культурних форм.

Орієнтуючись на європейські освітні традиції, варто зберегти позитивні риси нинішньої системи освіти. Однак ще велика залежність від радянської спадщини становить неабияку загрозу для українського суспільства. Не меншою небезпекою є, як виявилось, і "костолом не", некритичне впровадження європейських зразків. Романтизоване, ідеалістичне ставлення до євроінтеграції загалом не тільки сприяло вестернізації і американізації вітчизняної культури, що привнесло секуляризацію і профанацію автентичних культурних цінностей, але й надалі чинить нищівний тиск на сферу української духовності, "лібералізуючи" її під формат колоніального, уніфікованого культурного середовища. Не дивно, що багато сучасних соціологів

[5; 6; 7; 8], аналізуючи цей вплив, застерігають від бездумного, некритичного перенесення на вітчизняний ґрунт європейських освітніх зразків. Упроваджуючи зміни в освітній політиці, належить керуватися насамперед тим, якого майбутнього ми хочемо для України, наскільки важливо і цінно зберегти для нас власну автентичність, унікальність, сформувати незалежний шлях розвитку. І тому треба постійно ставити перед собою запитання:

– у межах якої системи цінностей ми збираємося вчити нове покоління;

– якого майбутнього Україна зможе досягти з тією чи іншою системою освіти;

– які стратегічні цілі суспільства, інтереси індивіда обслуговує ця освіта;

– чи може така система освіти забезпечити гідне місце в суспільстві нашим дітям і онукам, їхню конкурентоспроможність не тільки на українському, а й на світовому ринках праці?

Таким чином вітчизняні дослідники виражають досить песимістичні погляди [2; 3; 4; 5], підкреслюючи, що система вищої освіти в Україні сьогодні знаходиться у глибокій кризі, суть якої полягає в тому, що вона не відповідає ні новим умовам соціального життя у всіх його проявах, ні світовим тенденціям розвитку постіндустріального суспільства. Поглибленню кризи сприяють гострі соціально-економічні та політичні проблеми, що супроводжують сучасний етап у розвитку країни. Прояви цієї кризи різноманітні: зниження ефективності діяльності вищої школи, в першу чергу ослаблення її культурно-виховної та творчо-розвиваючої ролей у суспільстві, руйнування її потенціалу (кадрового, наукового), збільшення розриву між інтересами споживачів освітніх послуг, з одного боку, інтересами системи вищої освіти – з другого, та інтересами органів її управління – з третього, порушення взаємодії між вищою школою і законодавчими та виконавчими органами державного управління, руйнування соціальних зв'язків між працівниками вищої школи, руйнування норм і цінностей, устрою життя і багатого іншого. Криза системи вищої освіти обумовлена її інертністю, консерватизмом, відсутністю механізму, що дозволяє адекватно змінюватися відповідно до умов, яких потребує нова соціальна дійсність, адекватно реагувати на них. Кількісні та якісні зміни у системі вищої освіти не відповідають ні темпам, ні масштабами, ні глибині змін, що відбуваються у суспільстві [5, 127-128].

Ерозія “наказової” моделі реформ відбувалася дуже повільно, а весь перехід до сучасних демократичних варіантів розтягнувся на

кілька десятиліть, супроводжуючись ривками уперед і несподіваними поверненнями до минулих зразків. Найчастіше підхід до планування освітніх реформ та інновацій визначався політичним устроєм певної держави і тим, кому саме в ній належала повнота адміністративних повноважень. Значно менше впливав рівень її економічного розвитку, досягнення педагогічних, економічних і соціальних наук.

Підхід до освітніх реформ в Україні навіть зараз мало чим відрізняється від того, який був поширеним у СРСР, де ініціатором змін в освіті був Генеральний секретар Комуністичної партії, чий повноваження були диктаторськими. У сучасній Україні ініціатива модернізації освіти належить Президенту чи міністру освіти і науки. Прикладом застосування в Україні елементів “наказового” алгоритму в організації освітніх реформ був Указ Президента України “Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні” від 12 вересня 1995 р. № 832/95. Як і в СРСР, за наказом Президента чи міністра освіти і науки підпорядковані державні адміністративні структури проводять діагностику освітньої сфери.

Однак у контексті нашого дослідження, зокрема для виявлення ролі освітньої системи та її вершинної частини у сучасних суспільних процесах з метою створення бази для аналізу причин, перебігу і наслідків реформ вищої освіти, важливо наголосити насамперед на зміні соціалізаційних завдань мережі навчально-виховних закладів. Важливо зрозуміти те, що модернізована система освіти має формувати не обмежену у своїх громадянських і фахово-творчих можливостях когорту робітників і невеликих груп дипломованих фахівців, а високоцивілізованих, культурних, відповідальних і толерантних професіоналів. У цьому контексті актуалізується і виховний потенціал вищої освіти, який за визначенням ряду дослідників [5, 13] системно профанується процесами секуляризації освітнього процесу і його нищівною маркетингізацією.

Якщо у середині ХХ ст. позитивне майбутнє уявлялося як поєднання відмови соціалістичного і капіталістичного “таборів” від ядерної зброї з екологічним вихованням і раціональністю у використанні невідновних природних ресурсів, то наразі накопичуються докази того, що в суспільстві знань будуть цілком незвичайні і цілковито відмінні від індустріального періоду технології і засоби життєзабезпечення. Загрозлива апокаліптична екологія вимагає введення енергозберігаючих технологій і заощадливості.

Сьогодні характерним є спільний культурний глобалізаційний простір, що поглинає і нищить автентичні культурні зразки і уніфікує культурні традиції. Формуються небезпечні тенденції створення

світового уряду і хижацька, агресивна політика провідних країн світу, наслідком чого є глобальній перерозподіл ресурсів і зміна геополітичних пріоритетів, що вимагатиме від суспільства майбутнього тотального перегляду цінностей суспільства споживання, формування принципово нової траєкторії розвитку цивілізації, а від нової людини – нового кордоцентричного (спрямованого на серце – вмістилище душі людини) світогляду, в рамках якого плинність буття буде уявлятиметься як безмежна софійність світу (Юркевич). Тому підтримуючи прогностичні погляди М. З. Згуровського, К. В. Корсака та інших українських науковців, варто наголосити саме на обставині виховання нової людини, людини недалекого майбутнього, оскільки не завжди навіть автори праць, концентрованих на висвітленні ролі вищої освіти у суспільстві майбутнього, акцентують саме цю провідну рису суспільства знань. Підтверджуючи необхідність вироблення Україною власного унікального шляху модернізації вищої освіти, всіляко наголошуємо на кардинально важливій ролі виховання нової людини майбутнього на принципово нових засадах. У цьому сенсі вище наведене твердження Дюркгейма не тільки унаочнює принципово соціологічний контекст цієї проблеми, але й дозволяє виокремити ряд моментів, без яких концептуалізація модернізації системи вищої освіти неможлива.

Ось ці основні моменти.

1. Майбутнє не існує без минулого. Саме тому критичний соціологічний аналіз ретроспективи формування модернізації системи вищої освіти є обов'язковим, адже це дозволить визначити ту систему координат, яка і досі за інерцією продовжує детермінувати основні процеси в освіті.

2. Майбутнє формується із сучасного. Відповідно, об'єктивне знання про те, які на сьогодні ми маємо проблеми, об'єктивна оцінка їх причин і наслідків дозволить спрогнозувати траєкторію наявних тенденцій і скорегувати їх.

3. Найважливіше, без чого не може існувати майбутнє, – це мета. Тому мета як сенсоутворювальний, діяльнісний образ (ідея явища) є основним інструментом, що конструє соціальну реальність майбутнього, канву його буттєвості. Як мета майбутнього актуалізується значення і роль виховання принципово нової людини.

Отже, формування принципово нових засад освіти детермінується потребами сучасності, його проблемами і тенденціями. Адже саме вони маркують ті істотні значення перетворень, які є критичними в наявних умовах і вимагають трансформації. Перш за все мова йде про глобальні світові процеси, макрорівень загальноцивілізаційного розвитку, адже глобальна культурна ойкумена

(У. Ганнерсон) [9, 231] чим далі, тим більш динамічніше впливає на периферійні соціуми, і цей вплив не може не позначатися на формуванні нової генерації.

Глобалізація вже є об'єктивною даністю, яку потрібно і необхідно аналізувати й оцінювати, але до якої потрібно пристосовуватися. Нові соціальні умови тільки активізують перегляд вихідних засад постіндустріального суспільства і його якісну трансформацію.

Аналіз колишнього і теперішнього стану вітчизняної вищої освіти, реконструкція тих соціальних умов, явищ і тенденцій, які визначають освітянську сферу в Україні, дозволить не тільки побачити причини кризової ситуації, але й виявити шляхи вдосконалення, що в нашому варіанті постане як спроба конструювання ефективної моделі модернізації сфери вищої освіти в Україні з урахуванням перш за все стратегічної мети – трансформації системи виховання людини майбутнього, яка в нашому розумінні повинна враховувати виклики глобалізаційного майбутнього й базуватися на смислоутворювальних константах вітчизняної культурної традиції.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. *Дюркгейм С.* Социология образования. – М. : Интор, 1996. – 77 с.
2. *Корсак К. В.* освіта, суспільство, людина в ХХІ столітті: інтегрально-філософський аналіз. – Київ-Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 221 с.
3. *Кремень В. С.* Єдність завдань реформування й забезпечення стабільності – запорука розвитку вищої освіти // Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи : методол. семінар 22 листоп. 2000 р. : зб. наук. праць, Київ, 22 листоп. 2000 р. – К. : Знання, 2000. – С. 4-17.
4. *Лутай В. С.* Філософія сучасної освіти : навчальний посібник. – К. : Центр “Магістр-5” Творчої спілки вчителів України, 1996. – 256 с.
5. *Навроцький О. І.* Вища школа України в умовах трансформації суспільства. – Х. : Основа, 2000. – 240 с.
6. *Ручка А. А.* Ценностный подход в системе социологического знания. – К. : Наук. думка, 1987. – 156 с.
7. Соціологія освіти : навч. посібник. Кн. 1 / за ред. *О. Л. Скідіна, І. М. Гавриленка.* – Київ – Запоріжжя : ГУ “ЗІДМУ”, 2005. – 296 с.
8. *Чепак В. В.* Теоретико-методологічні засади становлення і розвитку соціології освіти [Текст] : монографія / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Геопрінт, 2011. – 304 с.
9. *Штомпка П.* Социология социальных изменений / пер. с англ. ; под ред. В. А. Ядова. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.

Хомерики Е. А. Модернизация отечественной системы высшего образования в условиях вызовов современности: навязанная необходимость или естественная необходимость.

В статье освещаются достижения и проблемы отечественной системы высшего образования. Акцентируется внимание на важности ее модернизации на основе отечественных образовательных традиций и с учетом передовых европейских образовательных наработок, которые должны прежде всего критически оцениваться с позиции соответствия национальным интересам. Ставится вопрос о стратегии развития отечественной системы образования, необходимость концептуализации ее исходных положений в контексте фильтрации глобализационного давления и с учетом приоритетов общества знаний.

Ключевые слова: модернизация отечественной системы высшего образования, стратегия образования, Болонский процесс, глобальные вызовы.

Khomeriki O. A. Modernization of national educational system under the challenges of contemporary world: a dictated need or natural necessity.

The article deals with achievements and problems of national educational system. Attention is paid to the importance of it's modernization on the basis of national educational traditions and advanced European results, that should be, first of all, critically estimated from a perspective of correspondence to national interests. The question of national educational system strategy development is also touched upon, the necessity of its basic notions conceptualization in the context of global pressure filtration and society's priorities.

Keywords: national educational system modernization, educational strategy, Bologna process, global challenges.

Литовченко І. В.

НАПРЯМКИ КОРЕКЦІЇ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ ІНСТИТУТІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стаття присвячена проблемі функціональності інститутів соціалізації молоді в сучасному українському суспільстві. Автор окреслює перспективи та напрямки корекції функціональності інститутів сім'ї, освіти та засобів масової інформації з метою усунення порушень у виконанні ними функцій соціалізації молоді.

Ключові слова: соціальний інститут, сім'я, освіта, засоби масової інформації, функція, функціональність соціальних інститутів, напрямки корекції, соціалізація, молодь.